

Dušan Biber

BRITANCI O STOJADINOVIČU IN MÜNCHNU*

Namen tega prispevka je, da s pomočjo nekaterih ključnih britanskih dokumentov pokaže, kako je britanska diplomacija ocenjevala politiko dr. Milana Stojadinovića in njegove vlade do Češkoslovaške republike (ČSR) oziroma do sporazuma Velike Britanije, Francije, Italije in Nemčije v Münchnu 1938. leta. Svoj čas sem že referiral, oziroma pisal o britanskih ocenah zunanje politike kneza Pavla in ministrskega predsednika dr. Milana Stojadinovića ter o konfinaciji kneza Pavla med drugo svetovno vojno po zlomu kraljevine Jugoslavije.¹ Zato teh ocen ne ponavljam in domnevam, da je bralcu relevantna literatura znana. Britanski dokumenti vsekakor bolj osvetljujejo nekatere podrobnosti, ki so nam sicer že znane iz drugih virov.

Ne bi mogli reči, da se britanska diplomacija ni zavedala nevarnosti nemške ekspanzije za časa nacističnega Tretjega Reicha in da ni nekaterih dogodkov jasno predvidevala že mnogo prej, preden so ta predvidevanja postala stvarnost.

Southern Department Foreign Officea (južni oddelek britanskega zunanjega ministrstva) je 29. avgusta 1935. leta pripravil obširni memorandum pod naslovom »Nemška politika v Srednji in Jugovzhodni Evropi«. Tu je bilo med drugim že tedaj jasno rečeno:

»Lahko rečemo, da je poleg Avstrije Češkoslovaška verjetni cilj nemške ekspanzije v Srednji in Jugovzhodni Evropi. [...] Kot rezultat naraščajoče napetosti med obema deželama so se javili znaki, da Nemčija proučuje razdelitev Češkoslovaške kot možni cilj nemške politike v Srednji Evropi. Načrt, ki se sam po sebi vsiljuje, bi bil premestitev Češke k Nemčiji (ali k Avstriji, tesno združeni z Nemčijo) [...] in vrnitev Slovaške Madžarski ali pa morda njena delitev med Madžarsko in Poljsko. [...] Toda če se bodo stvari razvijale v sedanjih smeri, je verjetno, da bo ureditvi avstrijskega vprašanja v smislu, ugodnem za Nemčijo, prej ali slej sledil poskus, da se razkosa Češkoslovaška.«²

Britanski »Committee of Imperial Defence« (komite za obrambo imperija) je po Anschlusu pripravil 21. marca 1938. leta daljšo analizo pod naslovom

* Referat na posvetovanju češkoslovaških in jugoslovanskih zgodovinarjev ob štiridesetletnici münchenskega sporazuma v Skopju v dneh od 5. do 6. oktobra 1978.

¹ Dušan Biber, Knez Pavle u britanskoj konfinaciji, *Časopis za suvremenu povijest*, Zagreb, II—III, 1976; isti, Britanske ocjene Stojadinovića i njegove politike, *Fašizam in neofašizam*, Zbornik izlaganja na medjunarodnom znanstvenom simpoziju, Zagreb, 1976, 265—277.

² Public Record Office (dalje PRO), FO 434/2, No. 6, R 5447/4371/67. Avtor se zahvaljuje za dovoljenje uporabljati »crown copyright« dokumente.

»Vojaške implikacije nemške agresije proti Češkoslovaški«. Komite je vsestransko preučil strateške aspekte tega vprašanja, med drugim tudi kakršno bo verjetno stališče Jugoslavije:

»Jugoslavija lahko samo posredno pomaga Češkoslovaški tako, da napade Ostmarko [Avstrijo] preko njune skupne meje. Tak napad bi lahko ustvaril zgolj diverzijo, ki bi pritegnila nemške čete, ne bi pa ustavil nemške akcije proti Češkoslovaški. Jugoslavija verjetno ne bi bolj oklevala tvegati vojno proti Nemčiji, marveč bi se ves čas zavedala možne grožnje italijanske intervencije in njena akcija proti Ostmarki bi prav gotovo imela omejene cilje. Nemčija bi bila na tem področju s sorazmerno lahkoto sposobna ustaliti svojo obrambno fronto.«

Ocene možnih britanskih in francoskih vojnih akcij prav tako niso bile niti najmanj optimistične:

»Niti Velika Britanija niti Francija ne bi mogli neposredno pomagati Češkoslovaški in edina metoda, da vsaj posredno pomagata, bi bilo razvejanje ofenzivnih operacij v Nemčijo. [...] Francozi so svojo vojno doktrino zasnovali na obrambi in zdi se neverjetno, da bi narod, ki vselej ukrepa na osnovi logičnega mišljenja in ki sovraži improvizacije v zadnjem trenutku, zapustil svojo utrjeno cono zato, da sproži ofenzivo velikega obsega proti vnaprej pripravljenim položajem v sovražnikovi deželi.«

Zato ne preseneča pesimističen sklep te analize:

»Ta pregled možnih smeri akcije, ki so na voljo silam, ki bi mogle te uskladiti z Veliko Britanijo, vodi do sklepa, da noben vojaški pritisk, ki bi ga lahko izvajali na morju, kopnem ali v zraku, ne more preprečiti Nemčiji niti njeno invazijo in osvojitve Češke niti, da odločilno premaga češkoslovaško vojsko. Če je politično nujno obnoviti izgubljeno integriteto Češkoslovaške, bi ta cilj imel za posledico vojno z Nemčijo in njen poraz bi lahko pomenil zelo dolgo bitko. Na kratko, ničesar ne moremo storiti, da bi psu preprečili dobiti kost, in z nobenimi sredstvi ga ne moremo prisiliti, da kost izpusti, razen če ga ubijemo v počasnem procesu izčrpanja in sestradanja.«³

Britansko poslaništvo v Beogradu je že marca 1934. leta predvidelo, da bi v primeru nemškega napada na ČSR Jugoslavija pomagala samo z verjetno nevtralizacijo Madžarske. Jugoslovanski generali so namreč, kot so to zvedeli Britanci, dvomili v pomen ČSR kot zaveznice v vojni.⁴ Vendar pa predsednik ČSR dr. Edvard Beneš v pogovoru z ameriškim ambasadorjem v Londonu Kennedyjem po Anshlusu ni skrival svojih namenov: »Za razliko od Avstrije se bomo mi borili. Masakrirali nas bodo, toda mi se bomo borili.«⁵

V že omenjenem memorandumu britanskega komiteja za obrambo imperija je bila negativno ocenjena možnost sklepanja zavezništva v Jugovzhodni Evropi:

»Zavezništvo z Jugoslavijo, Romunijo, Madžarsko, Turčijo in Grčijo bi le v omejenem obsegu pomagalo Veliki Britaniji in Franciji in bi slednjič lahko predstavljalo dodatno nevšečno obveznost, ker bi bili mi moralno dolžni pomagati jim proti nemški invaziji.«

³ PRO, FO 371/21713, C 2038/1941/18.

⁴ PRO, FO 371/22473, R 5187/74/92.

⁵ PRO, FO 371/21713, C 2117/1941/18.

Britanska vlada je na svoji seji dne 22. marca 1938 sprejela kratek in nedvoumen sklep: »Poročilo je do skrajnosti otožen dokument, toda nobena vlada si ne more privoščiti, da bi ga prezrla.« Morda ni slučajno, da je ministrski predsednik Neville Chamberlain med drugim osebno prebral in poudaril prav zgoraj navedeni odlomek.⁶

Ob vse večjem zaostrovanju sudetske krize je bila 13. septembra 1938. leta napisana nova analiza, kakšno bi bilo verjetno stališče Italije, Madžarske, Jugoslavije in Romunije v primeru nemškega napada na ČSR. Mednarodni položaj Jugoslavije je bil ocenjen kot težak, ker si iz gospodarskih in političnih razlogov ni mogla privoščiti slabih odnosov z Italijo in Nemčijo. Po vsestranskem razglabljanju je sledil naslednji sklep:

»Da povzamemo, Jugoslavija bi verjetno branila Češkoslovaško, če bi to napadla zgolj Madžarska. Če pa bi Nemčija napadla Češkoslovaško, bi Jugoslavija, čeprav bi njene simpatije bile na strani zahodnih sil, ostala nevtralna, vse dokler bi obstajala nevarnost, da se zaplete v sovražnosti tudi z Italijo. Vendar bi se morda pridružila vojni proti Nemčiji, če bi to storila Romunija in če bi postalo jasno, da bo Italija ostala nevtralna in da zahodne sile zmagujejo. Nikakršna drugačna vloga ni možna za deželo, ki je v takem gospodarskem in zemljepisnem položaju kot Jugoslavija.«⁷

S tako oceno se je strinjal tudi sekretar britanskega poslaništva v Beogradu g. Terence Shone.⁸

Manj pa je znano, da se Velika Britanija ni prav nič navduševala s predlogom, da se sklene splošni obrambni pakt med deželami Male antante in Francijo. V začetku oktobra 1936. leta so menili, da je eden ciljev tega načrtovanega pakta vezati roke Jugoslaviji glede njene politike do Nemčije in Sovjetske zveze.⁹ Jugoslovanski poslanik v Parizu Božidar Purić je konec januarja 1937. leta prosil za svet britanskega državnega sekretarja za zunanje zadeve Anthony Edena in pri tem ni skrival svojih dvomov v francoski predlog. Anthony Eden se je tedaj samo omejil na pripombo, da bi tak predlog, če bo dan, bilo potrebno skrbno preučiti in se pred dokončnim sklepom posvetovati s svojimi »posebnimi prijatelji«.¹⁰ Vendar v svojem poprejšnjem po-

⁶ Kot opomba 3. Podobno stališče je zavzel tudi Comité Permanent de la Défense Nationale (stalni odbor za narodno obrambo) v Parizu na seji dne 15. marca 1938. leta. Francoski predsednik Edouard Daladier je menil, da je neposredna francoska pomoč ČSR nemogoča. Francija bi lahko le mobilizirala svoje čete, ki bi vezale nemško vojsko na zahodu. General Gamelin je bil zelo skeptičen in pesimističen glede možnosti francoske ofenzive in sovjetske pomoči, medtem ko se je Leon Blum zavzemal za britansko posredovanje v Bruxellesu in v Bukarešti, da bi francoske čete lahko krenile v ofenzivo proti Nemčiji skozi Belgijo, sovjetske čete pa skozi Romunijo. Prim. Boris Celovsky, *Das Münchner Abkommen 1938*, Stuttgart, 1958, 169 in tam navedeno literaturo, oziroma vire.

⁷ PRO, FO 371/22353, R 7671/7671/67.

⁸ PRO, FO 371/22475, R 7541/147/92.

⁹ PRO, FO 434/4, No. 229, R 5984/1644/67.

¹⁰ PRO, FO 371/21196, R 742:175/92; FO 434/4, No. 38, Anthony Eden je svojo beležko o tem pogovoru v Ženevi datiral s 1. februarjem 1937. leta. Božidar Purić je »neuradno« obvestil A. Heidricha, predstavnika ČSR v sekretariatu Male antante, »da je pariški predlog pakta Francija-Mala antanta nesprejemljiv, ker je zasnovan na razširitvi pakta Male antante. Jugoslavija ne more pristopiti k razširitvi obveznosti Male antante, ker bi Nemčija nujno to tolmačila kot dejanje, naperjeno proti

govoru s francoskim ambasadorjem v Londonu Corbinom Anthony Eden ni skrival svojega prepričanja, da Jugoslavija ni prav nič navdušena nad idejo, da se tak pakt sklene.¹¹ Teden dni kasneje je ambasador Corbin tudi uradno izrazil upanje, da bo britanska vlada podprla ta pakt v Beogradu kot njegovi najslabši točki. Francoska vlada je res dala pobudo, toda počakala bo, dokler se države članice Male antante ne sporazumejo med seboj.¹²

Funkcionar v Foreign Officeu g. O'Malley je takole ocenil načrt tega pakta: »To je shema, ki naj bi Jugoslavijo in Romunijo pritegnila v, kakor to imenuje g. Sargent, protinemško zvezo v Srednji Evropi.« Menil je, da ta načrt skoraj v celoti ponavlja besedilo francosko-sovjetskega, oziroma sovjetsko-čehoslovaškega pakta, ki bi lahko privedel do zблиžanja med Italijo in Nemčijo:

»Nevarnost za nas ni samo v možnosti, da Nemčija napade Francijo, marveč tudi v možnosti, da bi se Francija lahko zapletla v vojno z Nemčijo, ko bi prišla na pomoč kaki vzhodnoevropski ali srednjeevropski sili, ki bi bila žrtev nemškega napada. Zato je v našem interesu, da francoske obveznosti v Srednji Evropi strogo omejimo, kolikor to le moremo. Ta argument bo, upam vsaj, vse dokler ne bo naše oboroževanje napredovalo, obveljal celo pri tistih, ki menijo, da bo po končanem oboroževanju to potrebno uporabiti, da bi Nemčijo s silo ali pa z grožnjo sile obdržali v njenih sedanjih mejah.«

Orme Sargent pa je menil, da bi sklenitev takega pakta fantastično povečala francoske obveznosti v Evropi, ker bi Francija morala v vojno z Italijo, Madžarsko, Bolgarijo ali Grčijo, da bi branila Jugoslavijo ali pa v vojno z Madžarsko in Sovjetsko zvezo v obrambi Romunije ali pa v vojno s Poljsko in Madžarsko v obrambi ČSR, medtem ko bi sama dobila zgolj možnost jugoslovanske in romunske podpore v primeru nemškega napada na Francijo.¹³

Turški zunanji minister je v začetku januarja 1937. leta najavil, da bo na seji Balkanske antante odklonjen francoski predlog o sklenitvi »nefrontovskega bloka«. Orme Sargent je zato pripomnil:

»Nefrontovski blok' je izreden primerek žargona. Skoraj zasluži, da postane diplomatska domislica leta. Radoveden sem, če so se je novinarji že polastili.«

Robert Vansittart je dodal:

»Čudovit recept za strahopetca. Morda bo Baltik sledil Balkanu; da pa bi se izognili posnemanju, bi lahko izbrali spremembo: neblokavska fronta in to bo pomenilo vse in nič.«¹⁴

Slednjič je Anthony Eden 5. februarja 1937. leta na lastno zahtevo sprejel francoskega ambasadorja in mu jasno dal vedeti, da Velika Britanija ne podpira francoskega načrta in da je odklonila predlog, naj svetuje jugoslovanski in romunski vladi. Za našo temo je pomembno naslednje Edenovo razmišljanje:

»Zelo dvomimo, če je načrt izvedljiv in pri tem puščamo ob strani vprašanje, če je načrt zaželen ali siceršnje druge aspekte. Proučimo torej, kaj

njej sami. Jugoslavija pa se mora tega vzdržati, ker si glede na Italijo mora vselej priznavati za prijateljstvo z Nemčijo.« (Arhiv Ministrstva za hranicnih vecy, Praga, dalje AMVZ, Mala antanta, f. 857, št. 24.397/37.)

¹¹ PRO, FO 371/21136, R 189/26/67.

¹² PRO, FO 371/21136, R 397/26/67.

¹³ PRO, FO 371/21136, R 501/26/67. Besedilo »Avantprojet de traité entre la France et Petite Entente« z dne 9. januarja 1937, AMVZ, Mala antanta, f. 857, št. 50. 296/1937.

¹⁴ PRO, FO 371/21137, R 2795/26/67.

pomeni. Če predpostavljamo, da je Češkoslovaška žrtev napada, potem bi Jugoslavija in Romunija morali prihiteti na pomoč. Da bi Jugoslavija to storila, bi morala skozi Avstrijo ali Madžarsko, kar je komajda praktična predpostavka; ali pa bi morala omejiti svojo pomoč na letala, ki jih prav gotovo nima v velikem številu. Še več, mar v primeru nemškega napada na Češkoslovaško ne bi politika Jugoslavije bila v veliki meri odvisna od tega, kar bi storila Italija? Če bi njena velika sosedka zavzela politiko čakanja, bi bilo Jugoslaviji jedva mogoče poslati svoje čete stran iz svoje dežele. Romunija je prav tako v težavnem položaju glede te sheme, vsaj tako mislimo. Res, vtis imamo, da je romunska vlada še bolj nenaklonjena tej shemi, kot pa je to pripravljena priznati svojim francoskim prijateljem. Mi vsi se vsekakor dobro zavedamo, kako nesimpatična je Romunom možnost, da bi na svojem ozemlju imeli Ruse.«¹⁵

Potem ko je Leon Blum dal novo pobudo za sprejem tega pakta v Pragi, je Orme Sargent 19. oktobra 1937. leta pisal britanskemu ambasadorju v Parizu Ericu Phippsu. Omenil je spet pogovor med Edenom in Corbinom in je tako povzel britansko stališče:

»Še več, prav tako kot smo se čutili nesposobne, da sprejmemo francosko sugestijo, naj nevoljnim Jugoslovanom svetujemo sprejem sheme, čeprav sta se tako jugoslovanska kot romunska vlada obrnili na nas v tej zadevi, smo se odločili, da ne damo nikakršnega nasveta v Beogradu ali v Bukarešti. Nasprotno, čeprav si prizadevamo, da ostajamo v stiku z razvojem v vseh treh glavnih mestih Male antante in v Parizu, je naša linija vselej bila izogibati se neposrednemu vmešavanju v to zadevo.«¹⁶

S tem v zvezi velja omeniti, da je britanska vlada večkrat posredovala pri francoski vladi in ji svetovala, naj nikar ne poskuša spremeniti režim v Jugoslaviji tako, da zruši Stojadinovića. Bivši šef kabineta Leona Bluma g. Blumel je že junija 1938. leta priporočil, naj britanska vlada prepriča kneza Pavla, da je v interesu Jugoslavije, če se znebi Stojadinovića, kajti sicer bo Stojadinović ubit. Podobne misli je julija 1938. leta razpredal g. Palewsky, ki je bil v tesnih zvezah s Paulom Reynaudom.¹⁷ V začetku 1938. leta je bil celo Josip Broz Tito v Parizu naprošen, naj komunistična partija Jugoslavije podpre vojni puč. Tito je v svojem pismu z dne 5. decembra 1937. leta pisal Wilhelmu Picku, članu sekretariata izvršnega komiteja Kominterne:

»Obveščeni smo, da se pripravlja vojni puč. To obvestilo smo dobili prav iz krogov, ki so za francosko-rusko usmeritev. Mi menimo, da predstavlja Stojadinovićeve vlada s svojo profašistično politiko danes za nas glavno nevarnost. V primeru morebitnega puča, menimo, da bi bilo potrebno skupaj stopiti v

¹⁵ PRO, FO 434/4, No. 40, R 838/26/67, FO 371/21136. Prim. *Vnešnja politika Čehoslovakii 1918—1939*, Moskva, 1959 (redaktor V. Sojak), 413—4, 422—424, 431, 439, 441—443. Teza, da bi tak pakt bil izhodiščna točka za zблиžanje Male antante s fašističnimi državami pod patronatom zahodnih sil kot novim imperialističnim blokom, uperjenim proti Sovjetski zvezi, zahteva dodatno dokumentacijo. V vsakem primeru pa nedvomno te pobude ni tako razumel Anthony Eden niti ne Foreign Office.

¹⁶ PRO, FO 371/21137, R 6640/26/67.

¹⁷ PRO, FO 371/22476, R 5905, 6500, 8926/234/92. Prim. D. Biber, *Britanske ocjene Stojadinovića i njegove politike*, 269.

borbo, vendar z gesli: proti vsakršni obliki fašizma, za svobodo, demokracijo in ljudsko vlado. Prosimo za vaše mnenje.«¹⁸

Kaže, da Kominternna sploh ni odgovorila. Tito je namreč v novem pismu Wilhelmu Picku dne 26. februarja 1938. leta to vprašanje znova načel kot nujno. Posredniki skupin, ki so pripravljali puč, so obljubili, da bo Jugoslavija priznala ZSSR, da bo komunistična partija Jugoslavije priznana kot zakonita stranka, da se bo Jugoslavija naslonila na Francijo in da bo v deželi izvedena demokracija. »Jaz sem Ti že nekoč sporočil, kakšno je približno moje stališče, vendar pa moram vsekakor vedeti, kaj o tem misliš Ti,« je pisal Tito. Kaže, da je tu že vnaprej nakazano stališče, ki ga je KPJ zavzela tri leta kasneje ob vojnem puču 27. marca 1941. leta, čeprav seveda v povsem drugačnih okoliščinah.¹⁹

Na tem mestu ne bi več razpravljali o zamotanem, v zgodovinopisju še ne dovolj pojasnjem vprašanju o vseh finesah, poreklu in razvoju neuresničene zamisli o paktu o medsebojni pomoči vseh dežel Male antante, sklenjenem med seboj in še posebej kot celote s Francijo. Vredno pa je opozoriti, da je to v začetku predlagal zunanji minister Romunije Titulescu 1935. leta. Tako je vsaj pripovedoval predsednik ČSR Edvard Beneš britanskemu poslaniku v Pragi g. Newtonu. To tedaj ni bilo všeč Lavalu, ker je bilo navzkriž z njegovo takratno politiko izboljšanja odnosov Francije z Italijo, lahko pa bi povzročilo dvome v Sovjetski zvezi. Ko je bila ta zamisel spet obnovljena 1936. leta v Ženevi, so se bali, da bi dvostranski pakti vzbujali vtis, da so uperjeni proti Sovjetski zvezi ali Italiji.²⁰

Francoski minister zunanjih zadev Delbos se je septembra 1937. leta pogovarjal z britanskim sekretarjem zunanjih zadev Edenom in je namignil, da bo Stojadinović v kratkem padel z oblasti. Apeliral je na britansko vlado, naj nikar ne poskuša rešiti Stojadinovića, kajti glede na njegovo nagibanje k osi Rim—Berlin ni bilo nikakršnih razlogov, da bi obžalovali njegovo usodo. Vendar pa je knez Pavle jasno dal vedeti britanskemu poslaniku Ronaldu Campbellu, da nima nikakršnih namenov odpustiti Stojadinovića. Britanski poslanik je vztrajal, da po njegovem mnenju Stojadinović le ni tako blizu osi Rim—Berlin, kot so tedaj mnogi menili. Poslanik Ronald Campbell je v dolgem poročilu z dne 8. oktobra 1938. leta med drugim zapisal:

»Gospod Stojadinović daje določene prednosti Nemcem, kjer se počuti bolj domačega kot pri drugih narodih; kot človek akcije, ne pa besed, v določeni meri občuduje Nemčijo kot deželo, ki najprej ukrepa in šele nato govori. Če naj verjamem, kar pravi, kljub vsemu ne zapira oči pred dejstvom, da Nemčija v sedanjem razpoloženju predstavlja nevarnost za mir v Evropi in potemtakem tudi za Jugoslavijo. Prav zaradi tega razloga Stojadinović zelo okleva, da bi ji prekrižal pot s takšnimi sredstvi, kot so po njegovem mnenju predlogi za francosko-češko medsebojno pomoč. Ta politika varnost najprej morda ni zelo plemenita ali javno smela; dolgoročno morda niti ni pametna politika, vendar je vsaj razumljiva s strani dežele, ki ni v položaju, v kakršnem

¹⁸ Josip Broz Tito, *Sabrana djela*, Beograd, 1977, IV, 4.

¹⁹ Isto, 26. Zdi se pa, da je posrednik v Parizu bil Bogoljub Jevtić, ne pa Jovanović in da je črko Z. potrebno dešifrirati s Petar Živković.

²⁰ PRO, FO 434/4, No. 121. R 2795/26/61. Podrobneje v: *Vnešnja politika Čehoslovakii 1918—1939*, Moskva, 1959, passim.

bi lahko tvegala. Trdi se lahko, da doslej ni storila ničesar, da otežkoči položaj, katerega nevarnost je v tem, da iskrica lahko sproži splošni spopad. Morda je položaj celo izboljšala.

Prav nič ne opravičujem načina, kako g. Stojadinović vodi diplomacijo, kar vse preveč zlahka vodi do dvoumnosti in nesorazuma. Njegov teatralni način mišljenja povzroča, da uživa v povzročanju presenečenj, medtem ko si s svojo brezobzirnostjo, prirojeno slehernemu Srbu, prihrani sleherni pomislek, da ne bi surovo pregazil nežnejših čustev svojih prijateljev. Te napake, kakorkoli že vredne graje, so napake metode in še vedno verjamem, da je osnovna politika g. Stojadinovića utemljena. [. .]

Vendar sem za sedaj precej trdno prepričan, da g. Stojadinović jasno uvideva (morda bolj jasno kot knez namestnik, čigar pogledi so zamračeni z njegovim zaupanjem v Nemčijo kot enem od redkih še obstoječih okopov proti komunizmu), da je varnost Jugoslavije sedaj povezana s politiko dveh velikih evropskih sil, katerih energije so izključno posvečene ohranitvi miru.²¹

Ob svojem obisku v Londonu se je dr. Milan Stojadinović 14. oktobra 1937. leta dve uri pogovarjal z državnim sekretarjem zunanjih zadev Anthonyem Edenom. Pri tem ni prav nič skrival svojega stališča do ČSR. Eden je med drugim zapisal o tem pogovoru:

»On nasprotuje slehernemu poskusu, da se sporazum razširi v zavezništvo med Francijo in Malo antanto. Zahtevati to bi bilo zahtevati preveč od malih dežel, kajti to bi kazalo, kot da so se združile, da branijo Češkoslovaško pred Nemčijo. To bi bila preveč težavna naloga za Jugoslavijo in Romunijo in Francija je nekam daleč. To ne pomeni, da Jugoslavija dvomi, kdo so njeni resnični prijatelji. Samo dve sta potencialni sovražnici njegove dežele, Italija in Nemčija. [. .] Nujno bi bilo govoriti odločno s Signor Mussolinijem in Herr Hitlerjem. To je edini jezik, ki ga razumeta. Vendar je potrebno biti močan, če se rabi tak jezik.«

Stojadinović je pokazal, da se zaveda nakan Nemčije, da priključi Avstrijo, prav tako tudi nevarnosti nemškega mosta na Jadran proti Trstu. Svojo politiko oziroma poskuse, da vzdržuje dobre odnose z Italijo in z Nemčijo, je Stojadinović primerjal z igro dveh mačk in miši. Stojadinović je dajal prednost zbližanju med Veliko Britanijo in Nemčijo pred britansko-italijanskim aranžmanom. Tedaj je bil prepričan, da Nemčija še ni pripravljena za vojno pustolovščino. Menil je, da je Nemčiji jasno, da bi njen napad na Češkoslovaško izzval evropsko vojno. Na neposredno Stojadinovićevo vprašanje, kakšno bi bilo britansko stališče v primeru nemškega napada na ČSR, Anthony Eden ni pomirjujoče odgovoril:

»Mi prav gotovo ne bi mogli v naprej sprejeti obveznosti, da se bomo borili za katerokoli deželo v Srednji Evropi. Reči to, bi pomenilo razcepiti javno mnenje pri nas in storili bi več slabega kot dobrega. Vse kar lahko storimo je, da še naprej, kar prav gotovo čutimo, kažemo zanimanje za Srednjo Evropo, saj se povsem zavedamo, da bi razvoj tamkajšnjih dogodkov lahko zapletel vso Evropo.«

²¹ PRO, FO 434/4, No. 43, R 6737/175/92.

Dr. Milan Stojadinović se je zavzel za čim hitrejši in čim večji napredek britanskega oboroževanja. Na koncu svojega pisma britanskemu poslaniku v Beogradu Ronaldu Campbellu je Anthony Eden zapisal:

»Moj pogovor je na sploh potrdil Vaš vtis, da sedanji ministrski predsednik Jugoslavije, čeprav se vsaj na površju zavzema za dobre odnose z Nemčijo in Italijo, zelo dobro uvideva, da so interesi njegove dežele danes konec koncev odvisni od sodelovanja z dvema zahodnima demokracijama.«²²

Vojaški ataše britanskega poslanništva v Beogradu polkovnik H. C. T. Stronge je istočasno poročal o svojih negativnih vtisih z jugoslovanskih vojaških manevrih, »kjer se je pokazala obžalovanja vredna nesposobnost dela višjih častnikov jugoslovanske vojske in »nezadostnost sodobne opreme [...] kljub odlični disciplini, morali in prirojeni vojaški sposobnosti moštva in podčastnikov, kar se je pokazalo ob sleherni priložnosti«. Češkoslovaški minister narodne obrambe dr. Machnik in načelnik češkoslovaškega generalnega štaba prav tako nista dobila ugodnih vtisov o jugoslovanskem vojaškem potencialu.²³

Ob Stojadinovičevem obisku v Rimu in obisku francoskega zunanjega ministra Delbosa je britanski poslanik Ronald Campbell 17. decembra 1937. leta spet zapisal: »Imam mučno dolžnost, da si prizadevam še enkrat pokazati, kje je danes Jugoslavija in kam se je napotila.« Poslanik je predlagal, da bi bilo koristno racionirati državniške obiske z mednarodno konvencijo in nadaljeval:

»Vselej sem menil, da je mogoče odkriti motive mnogih Stojadinovičevih akcij le v luči dveh osnovnih načel, ki sta od vsega začetka navdihovali njegovo politiko. Ti načeli sta (I) težiti k miru na sleherni fronti; (II) izogniti se zapletom z velesilami. Te cilje, v osnovi cilje kralja Aleksandra, ki je umrl, še preden jih je mogel doseči, je pod vodstvom kneza namestnika zasledoval g. Stojadinović in to na način, ki je po mojem mnenju bil docela dosleden in logičen. Mnoge stvari, ki na prvi pogled pomenijo spremembo mišljenja, se po skrbnejši raziskavi pokažejo kot nadaljnje etape in neizogibni rezultat politike, ki se v svojih osnovah ni nikoli spremenila.«

Britanski poslanik Campbell je že tedaj ocenil, da je Stojadinović manj privržen Mali antanti kot pa Balkanski antanti, da je Mala antanta postala ovira za Stojadinovića in da bo v primeru sporazuma med Jugoslavijo in Madžarsko sploh izgubila svoj dejanski razlog za obstoj (raison d'être). Poslanik je pripomnil, da se je začela preobrazba Stojadinovića, ki je prej bil prepričan liberal in demokrat, sedaj pa začenja posnemati Mussolinija in Hitlerja. »Tako na primer novači mladeniče v nekakšno S. S. formacijo in bi jih že oblekel v barvaste srajce, če ga ne bi zadrževal knez namestnik Pavle. Gibanje se ni pokazalo kot uspešno, toda dejstvo, da je dal pobudo zanj, kaže morda, kako deluje njegov duh.«

Poslanik Ronald Campbell je o Stojadinovičevi politiki do Nemčije zapisal naslednje, zelo značilne misli:

»G. Stojadinović bo medtem storil vse, kar more, da se spravi z Nemčijo zato, ker jo gospodarsko potrebuje in vsekakor bi bilo bedasto nakopati si njeno

²² PRO, FO 434/4, No. 50, R 6882/835/92.

²³ PRO, FO 434/4, No. 54, R 7174/2192/92. Prim. kako je podobno razmišljal Léger, generalni sekretar francoskega zunanjega ministrstva (Quai d'Orsay) v FO 371/21138, R 7991/43/67.

sovráštvu. On smatra, da je angleško-nemški sporazum najboljše upanje, da se prepreči zlom miru, za kar bi Nemčija mogla biti krivec; Velika Britanija bo namreč v ugodnejšem položaju, da pomirjujoče vpliva, če je Nemčija njena prijateljica, kot pa če bi bila potencialna sovražnica. G. Stojadinović hkrati upa, da bosta Velika Britanija in Francija držali skupaj in da tempo britanske oborožitve ne bo pojenjal. [...]

G. Stojadinović se boji, kot mislim, da bi ga pustili na cedilu. Več kot enkrat mi je dejal: „Predpostavimo, da me Nemčija zapiše v svojo črno knjigo in ko se nekega dne zbudim in vidim, da ste se vi z njo sporazumeli, kje bi se potem jaz znašel?“ Zato tako v politiki kot trgovini dela vse potrebno, da se spravi z Nemčijo, vendar ne mislim, da se ji bo vrgel v objem, vse dokler angleško-nemški odnosi ne bodo postavljeni na trajno prijateljsko osnovo.

Stojadinovićevo prizadevanje, da se znebi vseh zunanjih skrbi in njegova želja, da dobi od vseh možnih svetov najboljše, sta ga na sploh pripeljali do tega, da je zašel z ozke steze modrosti. Njegova politika, da si vse povsod pridobiva nove prijatelje, neznosno pritiska na lojalnost njegovih starih prijateljev; želja, da je v dobrih odnosih s čaršijo na vse strani, ga navaja k izjavam, ki jih ni mogoče jemati dobesedno. Vedno znova narašča potreba, da se opravičuje tako novim kot starim prijateljem. Vidim ga sedaj kot žonglerja, ki žogam v igri dodaja vedno nove in nove, vse dokler jih ni več, kot jih lahko obvlada in slednjič popadajo na tla. To je politika, ki je bolj zasnovana na komercialnem instinktu kot pa državništvu in grozi, da prekrši drugo od njegovih osnovnih načel. Pritisk dveh močnih držav, ki mu dvorita, se bo morda končal tako, da mu bosta vsilili obveznosti, ki se jim ne bo mogel več upirati. [...]

Na koncu, če bi od mene zahtevali, naj povzamem svoje mnenje v dveh besedah, bi preprosto dejal, da je g. Stojadinović postal prevelik za svoje škoranje, da pa še vedno ne vidim dokazov, da bi se njegova osnovna politika in politika kneza Pavla (kajti to sta ena in ista politika) kakorkoli upoštevanja vredno spremenili.²⁴

Britanski poslanik R. Campbell je pravilno opazil, da je bil Stojadinovićevo obisk v Rimu zelo nepopularen in da je bil zato Delbosov obisk v Beogradu priložnost za navdušene demonstracije in manifestacije prijateljstva med Jugoslavijo in Francijo. Stojadinovićevo vlada, zlasti njen predsednik in notranji minister dr. Anton Korošec, sta zaradi brezobzirnih in takojšnjih policijskih represivnih ukrepov postala še bolj neprijazna v glavnem mestu.²⁵

Državni sekretar za zunanje zadeve Anthony Eden se je vznemiril ob Stojadinovićevo izjavah v Rimu ob obisku pri Mussoliniju. Stojadinović je zato zatrjeval britanskemu poslaniku R. Campbellu, da se ne spreminja iz dneva v dan, marveč prav obratno. Toda na Campbellovo poročilo je Eden suho pripomnil: »Jasno je, da Jugoslovani prav nič ne dvomijo, da je njihov ministrski predsednik preveč prijateljski do osi Rim—Berlin.«²⁶

²⁴ PRO, FO 434/4, No. 79, R 8574/835/92. Prim. podobna razmišljanja poslanika Ronalda Campbella v FO 371/21202, R 7515/3236/92.

²⁵ PRO, FO 434/4, No. 82, R 8611/2579/92. Za Delbosov obisk v Beogradu prim. med mnogimi drugimi viri tudi poročila avstrijskega poslanika Lothar Wimmer, *Oesterreich und Jugoslawien 1937—1938*, Wien, 1965, 64—66.

²⁶ PRO, FO 371/21199, R 8392/224/92.

V dolgem poročilu z dne 3. januarja 1938. leta na predvečer Stojadinovičevega obiska v Berlinu je britanski poslanik Ronald Campbell znova in še podrobneje poskušal razložiti Edenu Stojadinovičevo politiko, zlasti v luči njegovega nedavnega obiska v Rimu:

»Jugoslavija leži na razpotju med Srednjo Evropo in Balkanom in tako zavzema ključni položaj. Morda ne pretiravamo, če rečemo, da bo glede na privlačnost, ki jo ima med svojimi sosedi, sklep Jugoslavije ob začetku slehernega bodočega konflikta imel odločilen vpliv na tok dogodkov. Prav zato si Italija in Nemčija tako prizadevata pritegniti Jugoslavijo v svojo orbito, Velika Britanija in Francija pa se trudita, da bi to preprečili. To je za Stojadinoviča hkrati sreča in nesreča. To laska njegovemu osebnemu napuhu in mu omogoča, da igra nesorazmerno pomembno vlogo v evropskih zadevah; po drugi plati pa ga sili, da tuli z volkovi. [...]

Kadarkoli skušam posvariti kneza Pavla o nevarnosti, da v sedanjih okoliščinah ne postane preveč intimen bodisi z Italijo bodisi z Nemčijo, mi vedno znova postavlja vprašanje, na kak način bi miru v Evropi bolj koristilo, če bi Jugoslavija z njima bila v slabih odnosih. [...] Dokler se Nemčija in Italija ne sporazumeta (če se sploh bosta kdaj) o skupni dolgoročni politiki, bosta nujno druga drugo sumničili, da se je preveč trdno zasidrala v Jugoslaviji. Prepričan sem, da je to dejanski položaj, slučajno prav tak, kakršen je Stojadinoviču tako pri srcu, saj mu omogoča, da izigrava enega prosca z drugim, hkrati pa oba izigrava nasproti starim ljubeznim, katerih nežnosti še vedno potrebuje in jih želi obdržati. [...]

Čeprav lahko, s katero diktatorji upravljajo svoje notranje zadeve in uspeh, ki spremlja njihove piratske metode na mednarodnem poprišču, morajo biti po volji možu Stojadinovičevega kova, pa je Stojadinović, karkoli bi že mogel biti, le patriot, ki svoje dežele ne bo vrgel v objem totalitarnih držav, vse dokler ne bo prepričan, da je to pot prave odrešitve.«

Poslanik R. Campbell je znova poudaril, da zunanjo politiko Jugoslavije v njenih glavnih črtah vodi knez namestnik Pavle. Odstranitev dr. Milana Stojadinoviča, kar si tako zelo želi ČSR, do nedavnega še tudi Francija, ne bi prav nič izboljšala položaja.

»Kot protiutež svojim napakam je g. Stojadinović pogumen, močan in miren. Če bi njegov naslednik bil bolj upogljiv v poslovanju s starimi prijatelji, bi bil skoraj gotovo slabotnejši v odnosih z novimi prijatelji. Na kratko povedano, zamenjava g. Stojadinoviča bi samo povečala tveganje, ki so nerazdružljivo povezana s politiko, ki jo ta dežela vodi in ki jo bo vodila tudi v bodoče«, je sklenil g. R. Campbell.²⁷

Preden je dr. Milan Stojadinović odpotoval na uradni in prijateljski obisk v Berlin, je 13. januarja 1938. leta sprejel britanskega poslanika R. Campbella. Poslanik ga je opozoril, da njegove metode v Londonu vzbujajo nezaupanje. Nemčija ali Italija ali pa oboje hkrati bi, vzpodbudeni s Stojadinovičevo politiko, lahko zabredli v kakšno pustolovščino.

»Lahko je govoriti o pridobivanju novih prijateljev ne da bi pri tem izgubili stare prijatelje; toda v praksi to le ni tako preprosto. V nepopolnem svetu tisti, ki poskuša v vseh taborih imeti prijatelje, često ostane sam brez

²⁷ PRO, FO 434/5, No. 81, R 147/147/92.

slehernega prijatelja. Tudi če bi njeni novi prijatelji vztrajali ob njeni strani, bi položaj Jugoslavije kot ubožne sorodnice Nemčije in Italije nekega dne lahko postal do skrajnosti obžalovanja vreden,« je g. R. Campbell svaril dr. Stojadinovića in ga v svojem poročilu takole označil:

»Često sem g. Stojadinovića opisoval, kot da je predvsem in v prvi vrsti poslovní človek, hkrati pa nekakšen igralec na srečo. Te značilnosti, otežkočene z njegovim neozdravljivim optimizmom, so se jasno pokazale v njegovi današnji politiki. Potem ko je uvidel, da mu Nemčija in Italija, doslej do neke mere špekulativni vrednostni papirji, lahko nudita večji dobiček, brž kupuje delnice, dokler je cena še nizka. Ko sedaj tvega z zvišanjem vrednosti kapitala, hkrati skuša potegniti kar največ iz znatnih dividend, ki mu jih prinaša njegova naložba.«

Orme Sargent je dvomil, če bo tak postopek uspel. Menil pa je, da le velja poskušati in je ob čitanju omenjenega Campbellovega poročila zapisal: »Nenehna svarila — in, če hočete, lekcije s strani poslanika Njegovega Veličanstva so resnično edino orožje, ki nam je v tem trenutku dosegljivo, da bi Jugoslovane držali na pravi liniji.«²⁸

Nevile Henderson, britanski ambasador v Berlinu, pred tem pa nekaj časa poslanik v Beogradu, se je srečal z dr. Milanom Stojadinovičem po njegovem sestanku s Hitlerjem. »Čeprav Jugoslaviji dvorijo razni ljubimci, ne bo naredila napake, da bi se s kom izmed njih poročila«, je zapisal britanski ambasador. Stojadinović mu je sicer povedal, da je Hitler vprašanje Avstrije označil kot notranji nemški problem, sam pa da je izjavil Hitlerju, da bo Jugoslavija v primeru restavracije Habsburžanov na strani Nemčije. [...] toda hkrati, je dejal, da Jugoslavija sploh ne želi Nemčije kot neposredne sosedice. Vendar pa Jugoslavija ne bo hotela niti bi mogla iti v vojno, da bi to preprečila, čeprav se je strinjal, da je v interesu nas vseh, da se kolikor le mogoče dlje ohrani neodvisnost Avstrije,« je zapisal ambasador Henderson.²⁹

V pogovoru z reichsmaršalom Hermannom Göringom je dr. Milan Stojadinović obljubil, da se Jugoslavija ne bo pridružila in ne bo sodelovala v nobenem napadu na Nemčijo, o tem pa je obvestil tudi ambasadorja Hendersona. Britanski ambasador je v dolgem poročilu takole označil tedanjo zunanjo politiko kraljevine Jugoslavije:

»To predstavlja sedanjo politiko Jugoslavije imeti vsepovsod prijatelje, toda to je bila prav tako tudi politika pokojnega kralja (kot mi je to dobro znano). Lahko jo povzamemo kot ,40 let miru za Jugoslavijo, ki naj ji omogočijo, da stabilizira svojo enotnost. Nič drugega ne pride v poštev.«

Francoski vladi ta politika morda ni všeč in mi morda ne odobravamo vznemirjujoče odprtega načina, kakor to politiko vodi Stojadinović. Toda po mojem mnenju bi bila huda napaka, če bi si umišljali, da bo Jugoslavija sploh kdaj zgrabila za orožje v korist Avstrije ali Čehov ali sploh zaradi kateregakoli drugega razloga, ki ne bi dejansko ogrožal njene lastne integritete.«³⁰

Po vrnitvi v Beograd je dr. Milan Stojadinović prepričeval britanskega poslanika Ronalda Campbella, da je bil Hitler v pogovoru z njim zelo umirjen

²⁸ PRO, FO 371/22475, R 590/147/92.

²⁹ PRO, FO 371/22478, R 430/430/92.

³⁰ PRO, FO 371/22478, R 937/430/92.

glede Češkoslovaške. Dajal je vtis, kot da želi le izboljšati položaj nemške manjšine. Toda britanski poslanik je menil:

»[...] obstoji osnova za bojazen, da je nemški načrt prisiliti Češkoslovaško, da postopoma podeli sudetskimi Nemcem neko obliko avtonomije, potem pa bo samo vprašanje časa, preden ne bodo tudi teritorialno vključeni v Nemčijo. Ne glede na to, če je to stvarni položaj ali ne, bi bilo smotno, da češkoslovaška vlada ne da Nemčiji niti najmanjše pretveze za intervencijo in vse, kar bi g. Stojadinović taktno lahko storil s tem namenom, ne bi bilo zgrešeno.«³¹

Po Anshlusu je nastal nov položaj. Orme Sargent je po analizi vsega sklepal, da bo v bodoče težko uporabljati »isti jezik očitkov in opominov, kakršnega smo se navadili uporabljati v preteklosti«. Vpraševal se je: »Nas bi morda lahko celo vprašali, kaj smo pripravljeni storiti za Jugoslavijo, če bi se zapletla v spor z Nemčijo na svojih mejah.« Orme Sargent je zato menil, da bodo britanski nasveti morda boljše in večkrat sprejeti, če bodo bolj redki.³²

V dolgi analizi novega položaja, ki je za Jugoslavijo nastal po Anshlusu, je britanski poslanik Ronald Campbell med drugim dal naslednjo prognozo:

»Jugoslavija se bo, mislim, delala, kot da zagotovila Nemčije jemlje dobesedno in bo storila vse mogoče, da bi ostala v njeni milosti, medtem pa bo krepila svoje obrambne moči z vsemi dosegljivimi sredstvi. Čeprav se bo še naprej držala stran od sleherne kombinacije, odprto uperjene proti Nemčiji, si bo prizadevala krepiti prijateljstva, ki jim je njena nedavna politika tako zelo škodovala. [...]

Priznam, takoj po posilstvu Avstrije sem za trenutek pomislil, da je samo vprašanje časa, preden bo Jugoslavija popolnoma padla pod nemško gospostvo in da moramo revidirati svojo politiko v luči možnosti, da bi vsako letalo, ki ga bomo dobavili, lahko nekega dne bilo izkoriščeno prot nam samim. Toda po razmisleku sem prišel do sklepa, da je to ljudstvo preveč srčno in preveč neodvisnega duha, da bi se brez volje podredilo in postalo privesek Nemčije. [...] Jugoslovani se bodo borili, da ohranijo svojo individualnost, da ne govorim o njihovi neodvisnosti pa naj bi jo ogrožal kdorkoli s katerekoli strani; toda medtem morajo živeti in njihovo življenje je v znatnem obsegu odvisno od Nemčije.«

Orme Sargent je melanholično zabeležil ob tem poročilu:

»Dejstvo je, da britanski nasveti ali francoski očitki ne bodo odločali o bodoči politiki Jugoslavije. Pobuda je v rokah Nemčije in pot, po kateri gre Jugoslavija, bo rezultat akcije Nemčije in, upajmo, napak Nemčije.«³³

Novi britanski državni sekretar za zunanje zadeve viscount Halifax je v času, ko se je pritisk Nemčije na ČSR bližal vrhuncu in ko je sledila znana majska mobilizacija, poslal osebno poslanico knezu Pavlu. Britanska vlada je zagotavljala knezu, da nima ničesar proti njegovi politiki prijateljstva s sosedami in da je to, kar se včasih morda razume kot kritika, dejansko samo prijateljski, nesebični in nezainteresirani nasvet, naj nikar ne gre predaleč v svojih odnosih z Italijo in Nemčijo in naj se izogne slehernemu angažmanu,

³¹ PRO, FO 434/5, No. 57, C 742/132/18.

³² PRO, FO 371/22478, R 3064/430/92.

³³ PRO, FO 371/22475, R 3556/147/92.

ki bi v bodoče lahko oviral svobodo sklepov in akcij Jugoslavije.³⁴ Dr. Milan Stojadinović je v pogovoru z britanskim poslanikom R. Campbellom 2. junija 1938. leta odkrito priznal težave, v katerih se je po Anslussu znašla Jugoslavija. »Lahko Vam formalno zagotovim, da je njegova želja kolikor le mogoče blizu slediti našo politiko in ne storiti ničesar, kar bi ji nasprotovalo,« je poročal poslanik R. Campbell. Arthur Ross pa je v Foreign Officeu komentiral: »Formalno zagotovilo je najbolje, kar smo dobili po 1936. letu. Kovati moramo, dokler je železo vroče. Krediti bi lahko bili naše orožje.«³⁵

Ronald Campbell je 10. avgusta 1938. leta v daljšem privatnem pismu, naslovljenem na Orme Sargenta, analiziral zunanjo politiko Stojadinovićeve vlade. »Francoski kolega mi je dejal, da on sedaj je iz njegove roke,« je zapisal britanski poslanik in nadaljeval:

»Na kratko, kot sem že uradno poročal, Jugoslovani, ki so imeli dobiček (v glavnem na trgovskem področju) s svojo politiko prijateljstva z Nemčijo, se po Anslussu spoznali nevarost, da ostanejo dobesedno brez prijateljev [...] vendar bodo zelo pazljivi in bodo previdno zavili svoje poslovanje s svojimi starimi prijatelji v skrajno tajnost, da bi se tako izognili izzivanju svoje mogočne in neprikladne sosede.«

Orme Sarget je pripomnil:

»Če Stojadinović sedaj je iz roke francoskega poslanika, je, kot kaže, škoda, da se Quai d'Orsay igra z idejo, da ga da umoriti.«³⁶

Prav take narave je bil tudi kasnejši Campbellov nasvet z dne 15. junija 1938. leta, kasneje tudi sprejet, naj britanska vojaška mornarica ne pošilja prevelikega števila svojih ladij v Jadransko morje. »Oni imajo takó voljo kot hrabrost, da branijo svojo politično svobodo. Mi kot tudi Francozi lahko ustrezemo tako njim kot samim sebi s tem, da se izognemo sleherni stvari, ki bi Jugoslavijo lahko zapletla v težave z nemško vlado, ki živi v iluziji, da jo je že pridobila za nemški tabor.«³⁷

Prvi sekretar britanskega poslaništva Terence Shone je na osnovi raznih virov sklepal, da je znaten del jugoslovanske vojske vse prej kot pa dobro razporejen do Nemčije. Vendar pa ni mogel vnaprej napovedati okolnosti in obsega jugoslovanske vojaške pomoči ČSR v primeru potrebe. Shone je opazil, da je v jugoslovanskih krogih precej pesimizma, vendar je dodal:

»Nobenega dvoma ni, da velik del javnega mnenja v tej deželi goji močne simpatije za Češkoslovaško. Zvedel sem, da je nič manj kot 6500 jugoslovanskih Sokolov in 3500 drugih jugoslovanskih obiskovalcev šlo v Prago na tamkajšnji sokolski zlet. Napad Nemčije na Češkoslovaško bi v teh okoliščinah prav gotovo sprožil val ljudskega čustvovanja v tej deželi. Medtem ko niti najmanj ne dvomim, da si bo g. Stojadinović prizadeval izogniti se vmešanju v konflikt, vsaj dokler to lahko častno stori, mislim, da bo zanj težko, čeprav okleva, da se zakadi v Nemčijo, stal ob strani, če bo Madžarska storila kak korak, da podpre Reich.«³⁸

³⁴ PRO, FO 371/22475, R 4721/147/92.

³⁵ PRO, FO 371/22475, R 5481/147/92.

³⁶ PRO, FO 371/22347, R 7000/233/67.

³⁷ PRO, FO 371/22347, R 5622/815/67.

³⁸ PRO, FO 371/22475, R 6734/147/92. Prim. Max Bellof, *The Foreign Policy of Soviet Russia*, II. Vol. 1936—1941, London, 1955, 3rd ed., 136.

Dr. Krofta, češkoslovaški zunanji minister pa je še 29. julija 1938. leta prepričeval britanskega poslanika v Pragi g. Newtona, da je Mala antanta čvrsta in neomajna:

»Omenil je, da se dr. Stojadinović, čeprav je izpostavljen nekaj kritikam v svoji lastni deželi, dobro in lojalno vede do Češkoslovaške. Tako Jugoslavija kot Romunija sta zavrnila poskuse razdeliti Malo antanto [. . .].«³⁹

Ob Halifaxovi poslanici je dr. Milan Stojadinović 2. septembra 1938. leta na Bledu obljubil, da bo storil vse, da se doseže popoln sporazum med Madžarsko in državami Male antante. Poudaril je, da želi uskladiti svojo politiko s politiko britanske vlade:

»Toda vlada Njegovega Veličanstva naj upošteva, da mora biti previden spričo dolgih in ranljivih meja svoje dežele na severu in na zapadu. Zlasti si ne more privoščiti napačnega koraka z Nemčijo. Jugoslavija ne potrebuje Nemčije samo kot kupca večine svojih izdelkov, marveč je potrebno tudi upoštevati nemško manjšino v Jugoslaviji. Ne želi, da bi nastal položaj, v kakršnem bi lord Runciman obiskal Beograd v okoliščinah, podobnim tistim, v katerih je šel v Prago.«

Kljub vsemu je dr. Milan Stojadinović še vedno bil optimistično razpoložen in je menil, da se bo češkoslovaški problem rešil brez uporabe sile.⁴⁰

Terence Shone je v svojem poročilu poudaril, da sta bila oba, on in Wedderburn, zelo impresionirana s Stojadinovičevimi zagotovili, »da bo deloval, kolikor le more, v popolnem sporazumu z vlado Njegovega Veličanstva. Nič manj pa nisva bila impresionirana z njegovo skrbjo, da se izogne sleherni akciji, ki bi verjetno Jugoslavijo izpostavila srdi Nemčije.«

Prvi sekretar britanskega poslaništva Terence Shone je v daljši analizi preučil notranje in zunanjepolitične dejavnike, ki so vplivali na stališče jugoslovanske vlade. Jugoslovanska vojska, ob vseh pohvalah in priznanjih preprostemu vojaku, je bila ocenjena kot slaba, brez moderne oborožitve in brez sposobnega poveljstva. Nerešeno hrvatsko vprašanje je otežkočalo položaj. Vendar pa so nekateri menili, da bi vojna lahko bila večja združevalna sila kot katerakoli druga. Vlada bi lahko obvladovala javno mnenje, razen v primeru, ko bi se zastavilo vprašanje nacionalnega interesa in narodne časti.

Dr. Ivo Andrić, nekdanji načelnik politične uprave v jugoslovanskem zunanjem ministrstvu in tedaj pomočnik zunanjega ministra dr. Milana Stojadinovića, je kategorično izjavil, da bo Jugoslavija izpolnila vse svoje obveznosti na osnovi pakta Male antante v primeru, če bi se Madžarska pridružila nemškemu napadu na CSR. Kljub temu pa je Shone dobil vtis, da si bo Stojadinovičeva vlada prizadevala izogniti se tem obveznostim. Vendar pa bi le mogla izvesti delno mobilizacijo, pri tem pa bi strogo upoštevala stališča velikih zahodnih sil, zlasti še Italije.⁴¹

Britanski poslanik Ronald Campbell je sredi zaostrovanja sudetske krize v polurnem pogovoru dne 25. septembra 1938. leta poskušal zvedeti, kaj dr. Milan Stojadinović zares misli o nastalem položaju. Toda dr. Stojadinović je bil kot običajno zelo rezerviran in je zgolj izrazil svoje prepričanje, da bodo britanski naporji preprečili katastrofo. Ponovna zagotovila, ki jih je dr. Stojanović dal

³⁹ PRO, FO 371/22349, R 6657/2759/67.

⁴⁰ PRO, FO 371/22318, R 7457/178/21.

⁴¹ PRO, FO 434/5, No. 74, R 7541/147/92, FO 371/22475.

francoskemu poslaniku, je britanski poslanik Ronald Campbell s skepso vzel na znanje. »Edino, kar je nedvomno, je, da zahodne sile vsaj v začetku lahko računajo le z majhno ali z nikakršno pomočjo te dežele,« je sklenil R. Campbell.⁴²

Poslanik Ronald Campbell je dne 28. septembra 1938. leta znova zaprosil za nujen pogovor z dr. Stojadinovićem, da bi dobil jasnejšo definicijo, kje in na čigavi strani je v tem trenutku Jugoslavija. Ko sta se zvečer ob sedmi uri slednjič sestala, je pravkar prišla vest, da je sklican sestanek štirih velesil v Münchnu.

»Stojadinovića sem našel v slavnostnem razpoloženju in ni hotel dopustiti možnosti, da še nismo prišli na zeleno vejo. Ko sem mu povedal razlog, zakaj sem sprva zaprosil za pogovor, je odločno odklonil, da bi se o tem pogovarjal. Zato sem mu rekel, da za sedaj ne bom vztrajal pri svojem vprašanju, v upanju kot že poprej, da bo optimizem upravičen. V nasprotnem primeru pa bom moral vztrajati pri svojem vprašanju. [...]

Edino pripombo, ki jo je sinóči bil voljan dati, je bila ta, da je g. Chamberlain dejal, da je od dežele moč pričakovati zgolj to, da se bori za življenjski interes. Nobenega takega življenjskega interesa za sedaj ni na vidiku, vsaj kar se Jugoslavije tiče ne. Vprašal sem ga, kaj misli, kakšen bi bil položaj njegove dežele v primeru nemške zmage.

Ni odgovoril, toda videl sem, da je strel zadel v črno. [...] Menim, da v primeru splošne vojne sicer ni v začetku mogoče ničesar pričakovati od Jugoslavije, toda v kasnejši etapi bi lahko dala dragoceno pomoč. Zato nagibam k temu, da ravnamo z Jugoslavijo kot s potencialno zaveznico, vendar očitno tega ne moremo storiti, če ne dobimo nobenega odgovora.«

Poslanik Ronald Campbell je zato zaprosil za avdijenco pri knezu namestniku Pavlu.⁴³ Poslaniku je bilo jasno, da je francosko-britanski načrt v zvezi s Češkoslovaško v Beogradu tolmačen kot znak njihove slabosti in je samo okreplil odklonilno stališče jugoslovanske vlade, da se udeleži morebitne vojne. Tako britanski poslanik Campbell, kot francoski poslanik Brugère sta brez predhodnega posvetovanja in dogovora ostro protestirala proti tonu, v katerem je po navodilih Stojadinovićeve vlade pisal jugoslovanski tisk o nastalem mednarodnem položaju v zvezi s krizo ČSR. Ta protest ni ostal čisto brez učinka.⁴⁴

V neuradnem pogovoru med neimenovanim visokim uradnikom jugoslovanskega ministrstva zunanjih zadev (verjetno Stojan Gavrilović) in članom britanskega poslaništva v Beogradu so bili dne 28. septembra 1938. leta navedeni naslednji argumenti:

1. za stališče Jugoslavije je stališče Italije pomembnejše kot pa stališče Nemčije;

2. čustva v Jugoslaviji so razdeljena tako glede notranje kot tudi zunanje politike. 70 % javnosti je za Veliko Britanijo in Francijo, če ti podpreta ČSR. Toda kako naj bi Jugoslavija šla v vojno, če bi Italija šla skupaj z Nemčijo?

⁴² PRO, FO 371/22475, R 7767/147/92.

⁴³ PRO, FO 371/22475, R 7881/147/92.

⁴⁴ PRO, FO 371/22475, R 7768, 7794/147/92.

3. »... mar ne bi splošna vojna koristila zgolj komunistom in drugim razdiralnim silam, če ne že v Veliki Britaniji pa vsaj v deželah kontinentalne Evrope?«

4. mar se Velika Britanija zaveda, kako pomembno je preprečiti, da bi v primeru izbruha svetovne vojne resursi Jugoslavije in Romunije prišli v roke sovražniku?

5. britanska pomorska politika v Sredozemlju je življenjskega pomena za Jugoslavijo.⁴⁵

Dopisnik »Politike« v Londonu Predrag Milojević, kasneje po začetku druge svetovne vojne šef vladnega Centralnega presbiroja, je pisal, da si britanski ministrski predsednik Neville Chamberlain od vsega najmanj želi morebitne vojne, v kateri bi bila Sovjetska zveza na strani Velike Britanije in da se Chamberlain in Hitler strinjata, kako nevaren je za njuni deželi komunizem. Britansko poslaništvo je zato zelo negodovalo. Ob tem Milojevićevem »revolt vzbujajočem članku« je poslanik R. Campbell sporočil v London: »Upam, da boste avtorju oprali glavo.« Britanski poslanik se je tudi pritoževal zaradi kritike ukrepov, ki jih je za protiletalsko obrambo Londona sprejela britanska vlada, o tem pa je v vladnem listu »Vreme« sarkastično pisal dopisnik Samsonov. Ronald Campbell je predlagal, naj Foreign Office uradno protestira pri jugoslovanskem poslaniku v Londonu. Toda ta predlog so pristojni komentirali kot neprimeren, češ da so mnogi, ne brez razloga, kritizirali ukrepe britanske vlade za protiletalsko obrambo Londona.⁴⁶

Britanski državni sekretar za zunanje zadeve viscount Halifax je zaradi izmikajočega se stališča dr. Milana Stojadinovića dne 29. septembra 1938. leta poslal svoje osebne poslanice zgolj turškemu ministru zunanjih zadev Arasu, romunskemu zunanjemu ministru Comnenu in predsedniku grške vlade generalu Metaxasu. Bistvo teh poslanic je bila britanska želja, da med seboj vzdržujejo tesne zveze in se posvetujejo, v poslanici Romuniji pa je bilo omenjeno še sodelovanje v primeru izbruha vojne. General Metaxas je zaprosil za soglasje britanske vlade, da o tem obvesti jugoslovansko vlado in se z njo posvetuje na podlagi obveznosti, sprejetih z balkanskim paktom. Turški zunanji minister Aras je predlagal, Foreign Office pa je predlog sprejel, naj Britanci sami po končani krizi o tem ustno obveste kneza Pavla in dr. Stojadinovića. Poslanik R. Campbell je namreč že prej predvideval, da bi Nemci in Italijani hitro zvedeli za taka posvetovanja v Beogradu.

»Naš vpliv tu ni tako bankrotiran, da bi potrebovali pomoč, da postavimo stvari na pravo mesto pri knezu Pavlu,« je dne 11. oktobra 1938. leta menil poslanik R. Campbell, toda ukrepal je šele 23. oktobra 1938. leta.

O pogovoru s knezom Pavlom je poslanik R. Campbell med drugim poročal:

»Ni pokazal, da bi bil presenečen ali prizadet, ker sprva ni bil vključen. Sam je poudaril, da skupna meja tako z Nemčijo kot z Italijo postavlja Jugoslavijo v težavnejši položaj kot pa je položaj drugih treh članic Balkanske antante.«

⁴⁵ PRO, FO 371/22475, R 7880/147/92.

⁴⁶ PRO, FO 371/22475, R 8019, 8020/147/92.

Knez Pavle in dr. Milan Stojadinović sta z zadovoljstvom sprejela obvestilo o stališču Turčije in Grčije kot dokaz njune lojalnosti.⁴⁷

V daljši analizi na kar petnajstih straneh je britanski poslanik Ronald Campbell dne 21. oktobra 1938. leta kritično razglabljal o razvoju jugoslovanske zunanje politike od italijanskega napada na Etiopijo dalje.

»V teh okoliščinah naj bi bila politika Jugoslavije, kakor jo vodita knez Pavle in g. Stojadinović, ostati kolikor le mogoče dlje izven konflikta, v katerem Jugoslavija nima kaj dobiti, lahko pa bi izgubila vse. Morda bi se vprašali, mar Jugoslavija nima nobenega razumevanja za grožnjo, ki jo pomeni Nemčija za njihovo deželo? Odgovor je, da si je obveščeno mnenje povsem v svesti nevarnosti, ki jih lahko prinese bodočnost. Knez Pavle in g. Stojadinović sta seveda med prvimi, ki se tega zavedata. Prav zaradi tega razloga in ker sta izgubila vero v zahodne demokracije, sta izbrala pot sprave s sovražnikom na njunih vratih. V najboljšem primeru bosta lahko usodni dan odložila za nedoločen čas; v najslabšem primeru bosta pridobila dobrodošel odlog. Če bi se opredelila v bodočem spopadu, bi zavrgla politiko, ki jo vodita dve in več let. [...]

Res, privatno ne manjka manifestacij simpatij za Čehe, toda prav nič niso vneti, da bi se zanje borili v stvari, ki se Jugoslavije neposredno ne tiče.«

Poslanik Ronald Campbell je imel informacije iz zanesljivega vira, da je general (Milutin) Nedić hotel izdati ukaz za splošno mobilizacijo. Toda knez Pavle ga je opozoril, da je to stvar vlade, ne pa vojaških oblasti. Britanski poslanik je menil, da dr. Stojadinović ne bo potočil mnogo solza nad grobom Male antante. Tako dr. Stojadinović kot knez Pavle ne bosta obžalovala trgajnja vezi z vlado ČSR, o kateri sta itak menila, da je agentura Sovjetske zveze in ki je stalno spletkarila z voditelji opozicije v Jugoslaviji. Britanski poslanik je predvideval, da se bo poslej Jugoslavija namesto z Malo antanto bolj tesno povezala z Balkansko antanto.

»Žal moram zabeležiti, da je vrednost akcij zahodnih demokracij v tej deželi zelo padla. Vladni krogi gledajo na Francijo skorajda s prezirom: položaj Velike Britanije ni mnogo boljši. [...] toda v očeh ljudstva, za katerega je sila najmočnejši argument, se Münchenski sporazum kaže v luči vdaje demokracij pred diktaturami. Nihče v deželi nima nobenih iluzij, da bi Jugoslavija dobila kakršnokoli učinkovito pomoč od Francije ali Velike Britanije, če bi se jutri zapletla v bitko na življenje in smrt. Voditelji opozicije na besedah še vedno zatrjujejo svojo zvestobo deželama, katerima Jugoslavija dolguje tako veliko hvaležnost. Vendar se bojim, da notranjepolitični razlogi niso povsem tuji njihovim zagotavljanjem. [...]

Mislim; da je Talleyrand dejal: ‚L'indignation n'est pas une attitude politique.‘ [‚Ogorčenje ni politično stališče.‘] Ne moremo pričakovati od Jugoslovčanov, kot to, kakor vse kaže, dela g. Brugère, da se žrtvujejo na žrtveniku kolektivne varnosti. Ničesar si manj ne žele, kot da postanejo nemška kolonija; nevarnost je v tem, da s pomočjo gospodarskega pritiska postanejo žrtev te usode še prej, preden se tega zavedo. Nemčija absorbira že skoraj 50 % vsega jugoslovanskega izvoza. [...] Če bomo vzeli nekaj več puranov, nekaj več jajc, kar je očitno največ, kar lahko predvidevamo, ne bo to z ničemer olajšalo

⁴⁷ PRO, FO 371/22353, R 7876, 7917, 8087, 8260, 8337, 8393, 8456, 8560, 8593/7671/67.

položaja. [...] v našem interesu je, da preprečimo, da bi Jugoslavija prišla povsem pod politični vpliv Nemčije in ne smemo zanemarjati nobenih sredstev, da to dosežemo. Žal so ta sredstva skrajno skopa. Lahko samo predlagam, da še naprej delamo vse, kar je možno, da bi Jugoslavija čutila, da se prijateljsko zanimamo za njeno bodočnost; da se delamo, kot da se posvetujemo z njo ob sleherni primerni priliki v nadi, da se nam bo revanžirala za našo zaupljivost; da ji do skrajnih meja naše moči skušamo materialno pomagati. Vzdržati mora hude preizkušnje, toda kolikor dlje lahko odloži hude čase, toliko bolje. [...] Toda prevarali bi sami sebe, če bi predpostavljali, da lahko izvajamo kak močan vpliv, preden smo v stanju, da napovemo šah diktatorjem,« je sklenil poslanik Ronald Campbell.⁴⁸

Po dolgem pogovoru z dr. Milanom Stojadinovićem v začetku novembra 1938. leta je britanski poslanik Ronald Campbell sklepal, da je usoda Češko-slovaške še za en korak približala nemško nevarnost Jugoslaviji in da se dr. Stojadinović spet obrača k starim prijateljem.⁴⁹

Pred obiskom kneza Pavla v Londonu je v dolgi, čeprav zelo kondenzirani analizi poslanik R. Campbell sklepal, da se knez le bolj zaveda nemške nevarnosti, čeprav je v Nemčiji videl zadnjo zaporo proti komunizmu. Knez Pavle je večkrat prepričeval britanskega poslanika, da Jugoslavija ne bo nikdar na strani sovražnikov Velike Britanije, vse dokler bo on nadzoroval njeno usodo.

»Če se nedavno tega ne bi izognili vojni, bi Jugoslavija ostala izven vojne, vse dokler bi to le mogla. Toda če bi jo prisilili, da se končno odpredeli za eno ali za drugo stran, menim, da bi se odločila za Veliko Britanijo in Francijo. Ne morem reči, kako dolgo bodo ti občutki vzdržali neusmiljeni pritisk nemške gospodarske, kulturne in politične propagande,« je menil poslanik R. Campbell in dodal, da se knez Pavle boji, da bi se britanska vlada morda nehala zanimati za Jugovzhodno Evropo.⁵⁰

Med svojim obiskom v Londonu se je dne 28. novembra 1938. leta knez Pavle sestal z britanskim državnim sekretarjem za zunanje zadeve Halifaxom. Knez je z zadovoljstvom sprejel komplimente svoji politiki vzpostavljanja dobrih sosedskih odnosov in dal priznanje vlogi Velike Britanije v nedavni mednarodni krizi, kritiziral pa je predsednika ČSR Edvarda Beneša:

»Vse predolgo je zavzemal položaj idola pri mnogih in vse preveč tesno se je zapletel z Rusijo. Njegovo Kraljevsko Visočanstvo, čeprav ne zahteva nobenih naklonjenosti, upa, da se ta dežela ne bo prenehala zanimati za Jugoslavijo,« je zapisal Halifax.⁵¹

⁴⁸ PRO, FO 371/22475, R 8522/147/92. Bivši minister dr. Albert Kramer je res v imenu vseh skupin opozicije konec oktobra 1938. leta sporočil nemškemu poslaniku v Beogradu, Viktorju von Heerenu, da bo opozicija, če zmaga na volitvah, nadaljevala s Stojadinovićevo politiko prijateljstva s Tretjim Reichom. Prim. Dušan Biber, *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933—1941*, Ljubljana, 1966, 192.

⁴⁹ PRO, FO 371/22479, R 9499/1860/92.

⁵⁰ PRO, FO 371/22479, R 9558/1860/92.

⁵¹ PRO, FO 434/5, No. 176.

Summary

THE BRITISH ON STOJADINOVIĆ AND MUNICH

The paper deals with the analyses of and assessments made by British diplomats on the policy of Prince Paul and Prime Minister Dr. Milan Stojadinović regarding the Czechoslovakian Republic, as well as with the position of Czechoslovakia before the pact of the four Great Powers signed in Munich in 1938. The Foreign Office anticipated already in the middle of 1935 that Germany would try to break down Czechoslovakia. »... we can do nothing to prevent the dog getting the bone, and we have no means of making him give it up, except by killing him by a slow process of attrition and starvation« the Committee of Imperial Defence concluded on March 21, 1938. Great Britain did not support the proposal for a general defence treaty between the Little Entente and France and attempted to limit the French commitments in Central Europe as much as possible.

The British government opposed the French and Czechoslovakian plans to demote Dr. Stojadinović. At the end of 1937 and the beginning of 1938 Josip Broz Tito thought it necessary to support the military putsch against the Stojadinović government, if it came to it, the guiding principle being the fight against every form of fascism, for freedom, democracy and people's government. The Comintern did not answer Tito's questions, however.

The British assessment of Stojadinović was realistic and often contrary to the French. It was established that there was »incompetence on the part of senior officers of the Yugoslav army and paucity of modern equipment«. The transformation of Stojadinović from the former liberal and democrat to an imitator of Hitler and Mussolini was also noted. The Foreign Office believed that the removal of Stojadinović would in no way lead to possible changes in Yugoslav foreign policy.

»In short, to replace M. Stoyadinovich would merely be to increase the risks inseparable from the policy which this country is pursuing and will continue to pursue« was the opinion of the British Ambassador in Belgrade, Ronald Campbell. The British Ambassador in Berlin Neville Henderson thought, however, that the policy of Stojadinović was a continuation of the policy of the late King Aleksander: »40 years peace for Yugoslavia to enable her to stabilize her unity. Nothing else matters«.

After the Anschluss of Austria Ambassador R. Campbell's conclusion about the Yugoslavs was »that this people is too vigorous and too independent-minded to submit apathetically to becoming an apamage of Germany«. All the moves of the Stojadinović government before and after the Munich Agreement were carefully analysed.

»I must regretfully record that the stock of the western democracies has fallen in this country to a heavy discount,« Ambassador Ronald Campbell warned after Munich. He believed, however, that Stojadinović was again turning to old friends Great Britain and France and that, in case of war, if forced to choose, Yugoslavia would be on the side of Great Britain.